

"עמך עמי וא-להיך א-להי" – למהותו של גיור

בין ישראל לעמים – שיטת ריה"ל והרמב"ם

הרב אפרים ולץ

במה נבדלים ישראל מהעמים?

את העיון בעניין מהות הגיור נפתח בדיון על היחס בין ישראל לעמים באופן מבואי. הדעת נותנת כי האופן שבו עוצב תהליך הגיור אמור לשקף במידת מה את אופי המעבר של גוי המצטרף לעם ישראל. כאמור, זוהי שאלה רחבה ועמוקה עד מאד, ולענייננו נציין רק את השבילים המרכזיים שעלו בשני בתי המדרש של הגלוי והסוד. יתכן שניתן להתחיל לשרטט את הנתיבים השונים כבר בדברי חז"ל אודות השינוי שחל בין ישראל לעמים כאשר קמה האומה:

מפני מה עובדי כוכבים מזהמין? – שלא עמדו על הר סיני. שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא. ישראל שעמדו על הר סיני – פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני – לא פסקה זוהמתן. אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: גרים מאי? – אמר ליה: אף על גב דאינהו לא הוו, מזלייהו הוו, דכתיב את אשר ישנו פה עמד היום לפני ה' א-להינו ואת אשר איננו פה וגו'.

ופליגא דרבי אבא בר כהנא, דאמר רבי אבא בר כהנא: עד שלשה דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו; אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, יעקב הוליד שנים עשר שבטים שלא היה בהן שום דופי .

(שבת קמה, ב)

על פי שתי הדעות בגמרא ישראל נחשבים כמי שפסקה זוהמתן. לפי הדעה הראשונה התרחש השינוי בעת מתן תורה. דהיינו, מה שמבדיל בין ישראל לעמים הוא התוכן האלוקי-מוסרי שניתן לישראל. לעומת זאת, העמדה השנייה סבורה שהפער בין ישראל לעמים הוא מולד, והיה קיים כבר מימי האבות, אלא שרק מימי יעקב והלאה פסקה לחלוטין האפשרות לכך שיצא מזרעם מי שנושא את הזוהמה הגויית.

נדמה ששתי העמדות הללו מתאימות במידה רבה לעמדות של ברי הפלוגתא הגדולים בנושא – ריה"ל והרמב"ם, בשאלה האם ייחודם של ישראל תלוי בתוכן הדתי-מוסרי שהם נושאים עימם, או שמא ההבדל הוא מולד וקיים מאז מעולם ועד עולם.

שיטת ריה"ל – "לא ישווה הגר לבן ישראל מלידה"

עמדתו הידועה של הכוזרי (א, כה-מג) היא שישראל הם "מין חמישי" הנושא את הגרעין של העניין הא-לוהי באופן מולד ובלתי משתנה, והפער בינם ובין הגויים הוא פער איכותי ובלתי ניתן לגישור:

אמנם כן כל מי שנלווה עלינו מן האומות כיחיד יבואהו מן הטוב אשר ייטיב עמנו הא-לוה אבל שוה לא ישוה אלינו.

(כוזרי שם כז)

ריה"ל רואה את הגיור כפעולה חיובית, אך גם כוונה גדולה ורצון טוב אין בהם כדי לגשר על הפער בין ישראל לגוי:¹

אין אנחנו רואים כל מי שקבל עליו את דתנו בדבור פה בלבד כשוה לנו. לכל הבא להתגיר מודיעים אנו את המצוות אשר יהיה עליו לקיים, ומעשים שיש בהם משום טרח לנפש, כגון דיני טהרה ותלמוד תורה ומילה ומצוות רבות אחרות, ורב המנהגים אשר לנו. ואנו אומרים לו כי אחד מתנאי המילה, ומטעמיה הוא לזכר תמיד כי היא אות א-לוהי אשר צונו הא-לוה לשימו בכלי התאוה הגוברת באדם כדי שיוכל האדם להתגבר עליה ולא ישתמש בה כי אם כראוי לטבעו, בשימו את הזרע בתנאים הנאותים בזמן הנאות, אולי יהיה זרע זה מצליח אשר ימצא ראוי לקבל את הענין הא-לוהי.

ואם הגר מתחזק ומקבל עליו ללכת בדרך זו כבר זכה לו ולזרעו במדה מרובה של קרבה לא-לוה. אך גם אחרי אשר קבל עליו כל אלה לא ישוה הגר לבן ישראל מלידה, כי בן ישראל רק הוא ראוי לנבואה, ואלו הגרים תכלית אפשרותם בקבלם מבני ישראל את תורתם היא להיות לחסידים ולחכמים אך לא לנביאים.

(כוזרי א, קטו)

אין לדעת ריה"ל מניעה להתגיר, אך אין בנמצא תהליך אנושי, דתי או משפטי שיכול לשנות את מהותו של האדם ולהוליד בו סגולה שאיננה קיימת בו.

שיטת הרמב"ם – "כל המתגייר תלמידו של אברהם אבינו"

הרמב"ם חולק על ריה"ל, ומביע בכמה מקורות את עמדתו כי הפער בין ישראל לעמים איננו סגולי-מהותני אלא בחירי. אברהם נבחר "כי ידעתיו למען יצווה את בניו ואת אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", וישראל זרעו אכן התייחדו בתורתם, בעולמם הדתי והמוסרי. כך מגדיר זאת הרמב"ם בתשובה את 'בית אברהם' כמי ש-"אוחזים בדעתו ומחזיקים בדתו":

לפי שאין מתייחס לביתו אלא מי שמחזיק בדתו, כמו שאמר באנשי בית אברהם (בראשית יז, כג) והם האוחזים בדעתו והמחזיקים בדתו, לא העבדים והשכירים הכופרים, כי אלה אינם אנשי ביתו.

(שו"ת הרמב"ם קסד)

¹ ריה"ל איננו מתייחס לצאצאי הגרים. הדעת נותנת שצאצאי גרים שניאו בינם לבין עצמם אין תקנה, אך יתכן שגר שנישא ליהודי זרעו יהיה בן לסגולת ישראל.

מפורסמת היא תשובת הרמב"ם לעובדיה הגר ששאל אם הוא יכול לומר בתפילתו את מינוח השייכות 'אבותי':

ודע כי אבותינו שיצאו ממצרים רובם עובדי ע"ז היו במצרים, נתערבו בגויים ולמדו ממעשיהם, עד ששלח הקב"ה משה רבנו ע"ה רבן של כל הנביאים, והבדילנו מן העמים והכניסנו תחת כנפי השכינה, לנו ולכל הגרים, ושם לכולנו חוקה אחת [...]

- לפיכך כל המתגייר עד סוף כל הדורות וכל המיוחד שמו של הקב"ה כמו שהוא כתוב בתורה [...] תלמידו של אברהם אבינו [...] נמצא אברהם אבינו ע"ה הוא אב לזרעו הכשרים ההולכים בדרכיו ואב לתלמידיו וכל גר שיתגייר² [...] הנה נתברר לך שיש לך לומר: 'אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו'. ושאברהם אב לך ולנו ולכל הצדיקים ללכת בדרכיו.

(שו"ת הרמב"ם רצג)

בעקבות אגרת זו כתב הרמב"ם בהלכותיו:

הגר מביא וקורא שנאמר לאברהם אב המון גוים נתתיך **הרי הוא אב כל העולם כולו שנכנסין תחת כנפי שכינה**, ולאברהם היתה השבועה תחלה שיירשו בניו את הארץ, וכן כהנים ולוים מביאין וקורין מפני שיש להן ערי מגרש.

(ביכורים ד, ג)

תיאור זה הולם את עמדת הרמב"ם (הלכות עבודה זרה א) ביחס לתחילת היווצרות הפער בין ישראל לעמים בימי אברהם אבינו, אשר המוטיב החוזר בהם הוא **הטעות** של כל יושבי תבל, לעומת **האמת והידיעה** שאחז בהם אברהם ובני ביתו אחריו "וכל הנלווים עליהם" מן האומות, עד שהיו כולם יחד ל-"אומה שהיא **יודעת** את ה".

זוהי גם עמדת רס"ג שהדגיש כי תורת ישראל היא שעושה את ישראל לאומה:

וכיון שהקדמתי אלה הדברים, אני רואה לסמוך לדברים האלה הדבור בבטול התורות, כי זה מקומו. ואומר: כבר קבלו בני ישראל קבלה גמורה, שמצות התורה אמרו להם הנביאים עליהם שלא יבוטלו, ואמרו ששמעו זה במאמר מפורש, יסתלק ממנו כל מחשבה וכל סברא. ואחר כן התבוננתי בספרים, ומצאתי מה שיש בהם מורה על זה, תחלה שרוב המצות כתוב בהן לדורותיכם. ועוד מה שאמרה (דבר' ל"ג ד') תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. ועוד כי **אומתנו איננה אומה כי אם בתורתיה**, וכיון שאמר הבורא שהאומה תעמוד כל עמידת השמים והארץ, מן ההכרח שתעמד תורתיה כל ימי השמים והארץ³.

(אמונות ודעות ג, ז)

הצד השני של עמדת הרמב"ם הוא שישראל אשר נוטש את תורת ישראל יכול להיעשות כמעט לגוי:

השבת ועבודה זרה כל אחת משתיהן שקולה כנגד שאר כל מצות התורה, והשבת היא

² הרי' שילת תיקן וגרס ע"פ הבנתו את דברי הרמב"ם - ואב לתלמידיו **והם** כל גר שנתגייר.
³ אפשר להצביע על מקור דומה ברמב"ם שתולה את שם ישראל במחויבות לתורה ולמצוות (מו"נ ב, כט): "זהו שאמר לאחר דברים אלה: כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני, נאם ה', כן יעמד זרעכם ושמכם. כי יש שנשאר הזרע ולא נשאר השם, כפי שאתה מוצא אומות רבות שאין ספק שהן מזרע פרס או יוון, אבל אינן ידועות בשם מיוחד, אלא נכללות הן בעדה אחרת. אף זה מצביע לדעתי על **נצחיות התורה אשר בעטיה יש לנו שם מיוחד**".

האות שבין הקב"ה ובינינו לעולם, לפיכך כל העובר על שאר המצות הרי הוא בכלל רשעי ישראל, אבל מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא **כעובד עבודה זרה ושניהם כגוים לכל דבריהם.**

(רמב"ם שבת ל, טו)

אכן, המעיין בסוגיית מומר יראה שדעת הרמב"ם היא כדעת רוב הפוסקים שקידושי ישראל מומר הרי הם קידושין. דהיינו, אין אפשרות בפועל ליהודי להפוך לגוי. בפרקים הבאים ננסה לבאר מדוע גם לדעת הרמב"ם שתולה את היהדות בבחירה בתורת ה', אין היתכנות למעבר מעין זה.

המחלוקת בין ריה"ל לרמב"ם מציבה שני קטבים הופכיים בנוגע ליחס בין ישראל לעמים, וממילא גם ביחס למהות הגיור⁴. אחת ההשלכות המרכזיות של התפיסות השונות ביחס לתהליך הגיור היא השאלה אם הגיור אמור לפעול פעולה רשמית⁵ וחד פעמית, או שהוא אמור לקרב את הגוי באופן בחירי לישראל, ולהעביר אותו תהליך דתי ומוסרי. בפרק הבא נעיין בעמדתם של המהר"ל והרב קוק, אשר ניצבים בתווך בין הקטבים – מחד, הם תופסים את הפער בין ישראל לעמים כפער מולד ומהותי, ומאידיך מדבריהם עולה כי ישנה אפשרות של גיור תהליכי אשר יגשר על הפער הזה.

⁴ ראו מאמרו של מו"ר הרב יצחק שילת המקרב את עמדת הרמב"ם לזו של ריה"ל. ראו: הרב יצחק שילת, 'סגולת ישראל', בתוך: בין הכוזרי לרמב"ם, ירושלים תשע"א, עמ' סג-פד.

⁵ נקטנו במינוח 'רשמי' ולא 'סגולי' או 'ניסי', שכן כאמור ריה"ל סובר שפעולת הגיור לא באמת יכולה לגשר על הפער בין ישראל לעמים. אמנם בפרקים הבאים נראה כי בדברי האחרונים אכן מצאנו גם גישות התופסות את הגיור כמעין נס.